
*В.А.Студінський
(Київ)*

**АКЦІОНЕРНІ ТОВАРИСТВА
У ЦЕЛЮЛОЗНО-ПАПЕРОВІЙ ПРОМИСЛОВІСТІ УКРАЇНИ
другої половини ХІХ – початку ХХ ст.**

Реформування політичного життя у Російській імперії в 60-х рр. ХІХ ст. мало позитивні наслідки також і для економічного розвитку країни. Вивільнення великої маси селян-кріпаків, з одного боку, й капіталізація виробництва, з іншого, – сприяли швидким темпам розвитку промисловості у цілому.

За статистичними даними, в 1861 – 1862 рр. на території імперії налічувалося 111 мануфактур з ручним відливом паперу та 52 фабрики, де працювали 72 папероробні машини¹. Однак згодом мануфактуру повністю витіснила фабрика. Досить бурхливо розвивалося паперове виробництво протягом досліджуваного періоду у Волинській, Київській і Подільській губерніях. Одним із стимулюючих факторів для розвитку останнього в даних регіонах відіграло залучення акціонерного капіталу.

Останній представляє собою кошти акціонерного товариства, створені шляхом об'єднання багатьох індивідуальних капіталів, розширення масштабів підприємств завдяки капіталізації частини прибутку, а також залучення частини грошей вкладників через механізм продажу акцій та облігацій. Фактичним власником акціонерного капіталу є вузьке коло осіб або фінансових інститутів, які зосередили в себе контрольний пакет акцій. Цей капітал має дві складових: з точки зору матеріально-речового змісту складається із засобів виробництва (устаткування, будівель, сировини, під'їзних шляхів тощо); а з точки зору вартісних оцінок – з акцій, облігацій, грошової готівки.

Основною формою організації підприємств, капітал яких формується шляхом продажу акцій та інших цінних паперів, є акціонерне товариство. Власники акцій стають пайовиками останнього, а покупці облігацій – його кредиторами.

В другій половині ХІХ ст. на території України створюються два великі акціонерні товариства у папероробній галузі – Малинська письмово-паперова фабрика й Дитятківське товариство.

Засновниками папероробного виробництва у Малині 1871 р. стали австрійський підданий, радомишльський купець 2-ї гільдії Алоїз Себер, відставний штабс-капітан Генріх Доппельмайер, землевласники Микола та Василь Ляшкевичі, київський купець 1-ї гільдії Василь Гладін. Початкова назва Малинської фабрики була “Себер і Ко”, її основний капітал становив 250 тис. руб. Для організації роботи підприємства й технічного керівництва ним глава фірми запросив кількох іноземних спеціалістів, а також завіз з Австрії доставив першу папероробну машину – самочерпалку. Було встановлено також парові машини потужністю 85 к.с. та два ганчірковарильних котли².

Малин привернув увагу підприємливих людей насамперед тим, що тут росла велика кількість осоки – багаторічної дернистої рослини з довгими кореневищами і висотою стебла 30-150 см, що була більш дешевою сировиною для виробництва паперу, ніж ганчір'я. Вартість одного пуда готової осоки в 1870-х рр. становила 12 коп., що майже у вісім разів дешевше від ринкової ціни пуда ганчір'я. По-друге, енергетичні затрати на її обробіток були в чотири



рази меншими ніж на останнє. Й, по-третє, якість паперу, що вироблявся на такій основі, відповідав найвищим вимогам світового ринку.

Результати, які були досягнуті фірмою “Себер і Ко”, виглядали досить обнадійливими та перспективними. Тут з одного пуда осоки добували 20 фунтів волокнистої речовини, настільки якісної, що для виробництва звичайного обгорткового паперу до маси останньої зовсім не додавали ганчір'я. Для виробництва інших його сортів до неї додавали 10-20% ганчір'я. Саме це й спонукало власників підприємства в 1872 р. представити осокову масу на всесвітній виставці у Відні. Малинську продукцію на ній було відзначено медалями та грошовою премією. У плани власників входило експортування цієї маси в пресованому вигляді за межі Російської імперії³.

Проте ринок диктував, що краще поставляти для реалізації вже готову продукцію, а не напівфабрикат. У 1872-1873 рр. на малинському папероробному виробництві для виготовлення 900 тонн цукрового синього паперу було використано 651 т ганчір'я й 951 т осоки. А у 1874-1875 господарському році для виробництва 984 т кращих сортів паперу використовувалося 80 відсотків біленої осокової маси. Збір останньої в той період для підприємства досяг дивовижних розмірів – 1,4 – 1,5 тис. т⁴.

Розширення виробництва вимагало зміни структури інвестованих капіталів. Саме тому 31 березня 1873 р. засновники компанії “Себер і Ко” звернулися до міністра фінансів Російської імперії про затвердження Статуту Товариства Малинської письмово-паперової фабрики”. Цей документ було затверджено 27 червня 1873 р., коли офіс товариства знаходився у Києві. Проте через десять років вийшов ще один указ, яким дозволялося перенести правління акціонерного товариства до Малина. В той час тут працювали 125 робітників та вироблялося продукції на суму 77 222 руб. сріблом⁵.

Акціонерне товариство “Малинська письмово-паперова фабрика” завдяки розумній і виваженій фінансовій, організаційній та технічній політиці свого керівництва поступово нарощувало темпи виробництва й розширювало свою частку на паперовому європейському ринку.

У період з 1881 по 1885 роки в середньому вироблялося 14-15 тис. пудів паперу на рік. Але згодом значно зросли не лише валові показники, а і розширився асортимент продукції. Так, у 1895 р. підприємством було випущено: цигаркового паперу – 14 272 пуди, мундштучного – 298, газетного – 124, альбомного – 15, обгорткового – 5 975, сигаретного – 312 пудів⁶. У 1897-1898 рр. вироблялося 45,1 – 48,2 тис. Пудів паперу⁷. А в 1911 р. вже виготовлялося 87 315 пудів паперу на суму 565 239,78 руб.⁸ Таким чином, обсяги виробництва в грошовому виразі зросли з 1885 по 1911 роки у 6,7 рази.

В зв'язку із зростанням виробництва збільшувалася й кількість працюючих. Як видно з таблиці, вона зросла у період з 1883 по 1916 рр. в 3,8 рази.

Цаааеüía ê³ëüê³ñòü ïðàö³áíèè³á Ìàèèíñüêî; ïàíáðíáî; ðàáðèèè (чол.)

1883	1885	1899	1914	1915	1916
125	150	291	437	443	477

У 1883 р. на одного працюючого вироблялося продукції на суму 617,7 руб., а в 1914 р. – 1314,5, тобто продуктивність праці зросла у 2,1 рази.

Власники підприємства надавали великої уваги розвитку енергетичної бази Малинської паперової фабрики, оскільки саме від потужності двигунів



залежала продуктивність і ефективність усього виробництва. Якщо в 1895 р. тут працювали три парові машини загальною потужністю 96 к.с.⁹, то у 1913 р. вже 7 машин загальною потужністю 1100 к.с.¹⁰

Фінансові показники акціонерного товариства “Малинська письмово-паперова фабрика” мали стійку тенденцію зростання. Зокрема основний капітал товариства в 1906 р. становив 600 тис. руб., у 1912 р. – 1 млн., у 1916 р. – 2 млн., а в 1917 р. цей показник дорівнював 3 млн. 200 тис. руб.¹¹ Ще більш яскравим прикладом у цьому аспекті можуть бути дані, які показують обсяг виплати дивідендів власникам акцій товариства. Так, у 1911 р. було виплачено 72 тис. руб., що становило 12% річних загальних виплат на дивіденди¹². В 1912 р. виплачувалося 15% річних, що становило 90 тис.¹³, у 1913 р. – 12% 120 тис.¹⁴, у 1914 р. – 10% річних, 100 тис.¹⁵, у 1915 р. – 9% , 90 тис.¹⁶, у 1916 р. – 30%, 300 тис. руб.¹⁷

В останньому році в АТ “Малинська паперова фабрика” було п’ять пайовиків: Горенштейн, який мав 240 паїв (36,6%), П.Тахтенберг – 152 паї (23,2%), Н.Тахтенберг – 141 пай (21,5%), Добролюбов – 32 паї (4,9%) та Чорнобильський – 91 пай (13,8%).¹⁸

Таким чином, у період 1871-1916 рр. підприємництво в Малині пройшло шлях становлення й зміцнення, завоювавши солідні позиції на ринку.

1872 р. засновано Дитятківську письмово-паперову фабрику, що входила до Акціонерної спілки однойменного товариства. У 1885 р. на цьому підприємстві працювало 6 парових машин, 5 парових котлів, 2 папероробні машини, 3 варильні ганчіркові котли. На виробництві було задіяно 216 чол., з них 56 жінок і 28 дітей. Асортимент продукції був досить широким. Зокрема, в 1885 р. вироблено 45,6 тис. пудів писального паперу на суму 180 тис. руб., обгорткового паперу та картону 70 тис. пудів на суму 210 тис. руб.¹⁹

Проте у червні 1887 р. на фабриці сталася велика пожежа. В зв’язку з цим у донесенні київському губернатору, зокрема, зазначалося: “Втрати, завдані власне Товариству... становлять на суму 1 001 500 рублів, управляючому фабрикою на 2 000 рублів і робітникам – на 1 948 рублів.”²⁰ Практично ніщо не свідчило про те, що підприємство відродиться. Але керівництво Дитятківського акціонерного товариства прийняло рішення про відбудову підприємства.

Й уже на межі ХІХ – ХХ ст. підприємство зайняло провідні позиції у виробництві паперу. Тут у 1899 р. працювали 777 чол. При фабриці було створене селище з житловими будинками для робітників. У ньому діяла школа, а згодом відкривалося і ремісниче училище²¹.

В той період Дитятківське акціонерне товариство на трьох своїх фабриках виробляло близько 500 тис. пудів поштового, міністерського, писального, книжкового, газетного, друкарського, мундштучного, кольорового, обгорткового, цукрового й інших видів паперу і картону. Складські приміщення товариства знаходилися в різних містах Російської імперії – Києві, Одесі, Севастополі, Кишиневі, Москві, Харкові, Баку та ін. Правління його розміщувалося у Києві²².

19 вересня 1903 р. головне підприємство товариства – Дитятківська письмово-паперова фабрика ще раз зазнало великих руйнувань внаслідок пожежі, загальні збитки від якої становили понад 1 млн. руб. Керівництво останнього приймає рішення про закриття фабрики. Близько 500 робітників було звільнено. Згодом вони отримали грошову допомогу в розмірі місячного заробітку²³.

Проте діяльність самого акціонерного товариства не припинилася. До нього ввійшли ряд підприємств, у тому числі й Понінківська фабрика, на якій у 1908 р. працювали 638 робітників і вироблялося продукції на суму 1 153 379 руб. Загаль-

на потужність двигунів на ній становила 950 к.с.²⁴

Доходи товариства були досить пристойними. Так, у 1911/1912 рр. його прибуток становив 258 669 руб. 12 коп. На зборах пайовиків 5 березня 1913 р. було прийнято рішення про розподіл даної суми наступним чином:

Відрахувати:

на погашення облігацій –	37 000 руб.
в капіталі:	
- страхування транспорту	1 108 руб. 15 коп.
- допоміжний	1 108 руб. 15 коп.
- амортизаційний	134 728 руб. 52 коп.

Із залишку асигнувати:

- на виплату процентного збору з прибутку	7 760 руб. 82 коп.
- дивіденди пайовикам (4%)	72 000 руб.
- винагорода директору	4 000 руб.
- приєднати до оборотного капіталу	963 руб. 48 коп. ²⁵

Наступного року прибуток Дитятківського товариства становив 243 858 руб., з якого 7% спрямовувалося на виплату дивідендів²⁶.

Найбільшим підприємством з паперового виробництва на західноукраїнських землях було акціонерне товариство “ Черлянська фабрика паперу “, засноване 1866 р. Проте статут останнього затверджено лише у 1869 році. Разом з тим уже в 1867 р. тут споруджено ряд виробничих приміщень, а також встановлено другу папероробну машину і філігранний каландр²⁷.

В 1868 р. прибуток даного товариства становив 6 266 флоринів 57 крейцерів, що становило 1,25% від акціонерного капіталу. На двох папероробних машинах було виготовлено 1 265,4 т паперу на суму 24 818,45 флорина, а реалізовано 898,9 його на суму 14880,52 флорина, що становило 71% усього випуску продукції. Для виробництва паперу того ж року було використано сортного ганчір'я 19 128,88 ц та очерету 7 260 ц.

Постійними споживачами продукції Черлянського товариства були Винниківська й деякі інші тютюнові фабрики, склад компанії Раса, управління Північної залізниці, цукровий завод у Товмачі, львівські газети. Черлянський друкарський папір певний час експортувався також до Англії. Асортимент продукції підприємництва становили обгортковий, конвертний, канцелярський, друкарський, афішний, брошурний папір, бібула звичайна, клейова, кольорова та скіпс.

З початком Першої світової війни Черлянська фабрика припинила свою діяльність. Проте через склад у Львові продукція акціонерного товариства реалізовувалася ще протягом 1915-1918 рр.²⁸

Акціонерні папероробні підприємства, що діяли на території України, були фактичними законодавцями моди в даній галузі. Тому цілком зрозумілим є те, чому у період 1915-1917 рр. здійснювалися спроби створити подібні товариства на основі орендованих папероробних виробництв. Зокрема, така спроба відбулася на Рогачівській письмово-паперовій фабриці.

В статуті однойменного АТ передбачалося, що основний капітал товариства визначається у 50 000 руб., поділених на 2000 акцій по 250 руб. кожна. На посаду директора і кандидата обираються особи, які мають у своїй власності не менше 20 акцій. Кожні з цих акцій дають право на голос, але один акціонер не може мати по своїх акціях більше того числа, на які дає право володіння однією десятою частиною основного капіталу; акціонери, що не мають 20 акцій,

можуть об'єднувати за загальною довіреністю свої акції для отримання права на один та більше голосів, але до вказаної межі; правління товариства складається з трьох директорів, які обираються загальними зборами акціонерів; рішення, прийняте останніми зборами, є обов'язковими для всіх²⁹.

Таким чином, акціонерні товариства в папероробній галузі у другій половині XIX – на початку XX ст. відіграли значну роль в економічному розвитку економічного розвитку України. Це пов'язане з удосконаленням технологічних та технічних процесів виробництва в галузі, розвитком тут організаційних структур, а також соціальної сфери. Мається на увазі створення освітніх та медичних закладів при підприємствах, будівництво житла для робітників й організація системи соціальних виплат у разі припинення діяльності конкретного виробництва. На превеликий жаль, сьогодні ще залишається значна кількість не вивчених питань щодо діяльності папероробних акціонерних підприємств, оскільки архівні та статистичні дані досліджуваного періоду не виокремлюють діяльність такого типу виробничо-промислових об'єднань у загальному господарському розвитку. Проте, застосовуючи економічні й історичні методи досліджень, у перспективі можна буде визначити питому вагу виробництва паперової продукції акціонерними товариствами, а також з'ясувати динаміку залучення робочої сили до підприємств цієї галузі промисловості України другої половини XIX – початку XX ст.

¹ Участкина З.В. Русская техника в производстве бумаги. – М.-Л., 1954. С.17.

² *Студинський В.* Малинська паперова фабрика. Історико-економічний нарис. Житомир, 1996. С.10.

³ Технический сборник. – 1873. № 1. т.XVII. – С.265-267.

⁴ *Идов П.* Малинская бумажная. – К., 1971. – С.11.

⁵ *Siownik Geograficzny Krolewstwa Polskiego i innych Krajow siowianskich.* - Warszawa, 1885. – Т. VI. – С.14.

⁶ *Толмачев И.Н.* Юго-Западный край. Статистическое обозрение. – К., 1897. С.377.

⁷ *Неманихін В.М.* З історії фабрики // Паперовик. – 1962.- 4 липня.

⁸ Писчебумажное дело. – 1912. № 4. С.204-205.

⁹ *Толмачев И.Н.* Юго-Западный край. – С.377.

¹⁰ *Весь Юго-Западный край.* – К., 1914. С.570.

¹¹ *Мацюк О.Я.* Папір та філіграні на українських землях (XVI – початок XX ст.) – К., 1974. С.50.

¹² Писчебумажное дело. – 1912. – № 1. – С.40-41.

¹³ Писчебумажное дело. – 1913. № 1. – С.22-23.

¹⁴ Писчебумажное дело. – 1914. № 1. – С.17-19.

¹⁵ Писчебумажное дело. – 1915. № 1. – С.14-26.

¹⁶ Писчебумажное дело. – 1916. № 1. С. 30-32.

¹⁷ Писчебумажное дело. – 1917. № 1. – С.11-12.

¹⁸ *Мацюк О.Я.* Папір та філіграні на українських землях... – С.50.

¹⁹ Там само С.34.

²⁰ ЦДІА України, м.Київ. – Ф.442, оп.540, спр.2, арк. 87.

²¹ Там само. – Ф. 575, оп.1. спр.73, С. 82.

²² *Вся Россия.* Русская книга промышленности, торговли, сельского хозяйства и администрации. – СПб., 1899. – Т.2. – С. 238.

²³ ЦДІА України, м.Київ. – Ф.574, оп.1, спр.566, арк.31.

²⁴ Писчебумажное дело. – 1912. № 7. С.365.

²⁵ Писчебумажное дело. – 1913. № 3. С.128.

²⁶ Писчебумажное дело. – 1914. № 5. – С.151-152.

²⁷ ЦДІА України у м. Львові. Ф.146, оп. 170, спр.185, арк. 153-155.

²⁸ Там само. – Ф.145, оп. 1, спр.487, арк. 18-19.

²⁹ Державний архів Житомирської області. – Ф.329, оп. 1, спр. 56, арк. 9-20.